

А. В. Борисов

ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ ЕТАП АРХЕОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ БОГУСЛАВСЬКОГО ПОРОССЯ ТА ОЦІНКА ПОТЕНЦІЙНОЇ КІЛЬКОСТІ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ

У статті подано огляд історії археологічного дослідження Богуславського Поросся, проаналізовано археологічну карту регіону й здійснено її коротку характеристику. За допомогою аналізу результатів детального археологічного обстеження окремих ділянок здійснено підрахунок потенційної кількості археологічних пам'яток на території Богуславського району. Застосовано гексагональну решітку для створення картосхем поширення та густоти археологічних пам'яток.

Ключові слова: Богуславське Поросся, карта археологічних пам'яток, оцінка потенційної кількості пам'яток, гексагональна решітка.

Обов'язковим етапом здійснення досліджень з використанням археологічної карти є оцінка достовірності та повноти представленої на ній інформації. Початкові просторові характеристики сукупності картованих об'єктів впливають на кінцеві результати дослідження. Одним з методів оцінки джерельної бази є вивчення історії досліджень і критичний аналіз джерел про окремі археологічні пам'ятки. Суттєвим параметром, що впливає на розмір джерельної бази, є оцінка детальності археологічного обстеження території картографування. Оцінка повноти бази пам'яток давньоруського часу на території Пороського регіону це одне з завдань, що постало перед автором в процесі написання дисертації за темою «Давньоруське Поросся: система заселення». Для виконання цього завдання необхідно здійснити оцінку ступеня археологічного дослідження регіону. Це дозволить визначити, в якій мірі кількість давньоруських пам'яток кожного мікрорегіону відображає ступінь обстеженості відповідної території та їх реальну кількість і розташування.

Така оцінка можлива лише в результаті аналізу всієї карти археологічних пам'яток території та оцінки сукупного археологічного потенціалу території.

Використана в статті інформація зібрана в результаті реалізації програм «Пороського проекту» [Борисов, 2010; 2017], зокрема програм збору та аналізу джерельної бази і обліку та картографування археологічних пам'яток Пороського регіону. Це дослідження розпочате автором у захищеній 2008 р. магістерській кваліфікаційній роботі [Борисов, 2008]. У ній дано нарис основних етапів і напрямків вивчення регіону та проаналізовано найрезультативніші польові роботи з дослідження пам'яток давньоруського часу. Інші культурно-хронологічні періоди там не було проаналізовано. Робота над давньоруською частиною бази пам'яток реалізовувалась в ході виконання планових тем відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України «Пам'ятки середньовічної України: історико-археологічні дослідження» та «Матеріальна основа давньоруської цивілізації: історико-археологічна карта».

Територія дослідження. Для презентації основних прийомів оцінки повноти археологічної карти нами було обрано частину центрального Поросся — Богуславщину. Її вибір не є випадковим. Мікрорегіон займає серединне положення в басейні річки Рось. Як окрема складова частина Поросся він сформувався ще в давньоруський час. Тут у 1195 р., за літописом, фіксується волость, одним з центрів якої був літописний Богуславль, поряд з Торчським, Корсунем, Треполем, та Каневом [Літопис, 1989, с. 355—356]. Цікава також ландшафтна структура регіону, що поєднує зони рівнинного

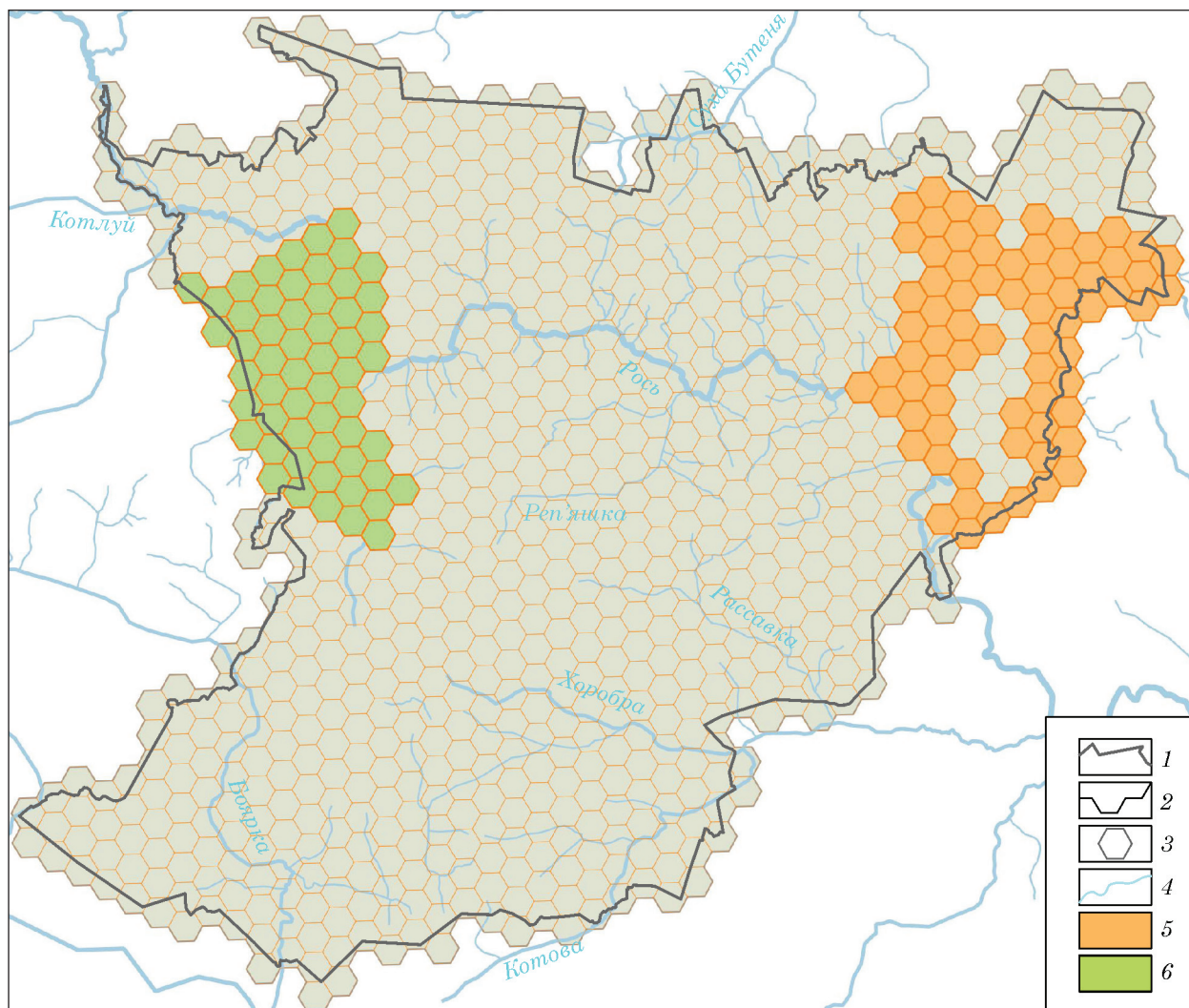

Рис. 1. Співвідношення адміністративних меж Богуславського р-ну з умовним районом для аналізу та ділянками детального обстеження: 1 — адміністративні межі; 2 — дослідницькі межі; 3 — комірки гексагональної решітки; 4 — річки; 5 — детально досліджена ділянка Нехворощ—Вільховчик; 6 — детально досліджена ділянка Фоса

та плавного рельєфу з сильно розчленованими ділянками. Згадка в літописному повідомленні та наявність значної кількості давньоруських пам'яток (городищ, поселень та ділянок Змієвого валу) дають можливість здійснити спробу реконструкції поселенської структури давньоруського часу. Для здійснення такого завдання принциповим питанням є оцінка повноти джерельної бази та історії її формування. Для цього маємо дослідити процес накопичення археологічної інформації про Богуславщину.

Чітких меж Богуславської волості давньоруського часу ми не знаємо. В наступні періоди своєї історії мікрорегіон, успадковуючи певні територіальні рамки, змінював адміністративні межі (волесть, староство, полк, повіт). Зважаючи на цю історичну тяглість, при окресленні територіальних рамок дослідження, ми орієнтувались на межі Богуславського р-ну за діючим адміністративно-територіальним устроєм. Проте, для адекватності підрахунків ми

послабили вплив умовного характеру сучасних меж адміністративного району за допомогою використання на картосхемах та в підрахунках дослідницької площі району. Ця площа утворена з комірок гексагональної мережі, що хоча б частково опинились перекритими територією адміністративного Богуславського р-ну (рис. 1). Саме сукупність цих комірок площею 891 км² ми і називатимемо в цій статті Богуславщиною, Богуславським Пороссям, Богуславським районом.

Методи дослідження. Варто зазначити, що використання в археології решіток, зокрема гексагональних, як інструменту статистики не є новим. Квадратні решітки застосував Рудольф Ямка в 1948 р. [Ямка, 1949, с. 319—326], а Матс Мальмер 1962 р. [Malmer, 1962] для побудови ізорифмічних карт використав гексагональну решітку [Клейн, 2010, с. 44—46]. Використання шестикутної форми комірки починається з роботи Вальтера Крісталле-

ра 1933 р., тому таку мережу іноді називають мережею кристаллера. Ця форма комірки забезпечує найбільш адекватне масштабування інформації при перетворенні символічних карт в картосхеми, адже мінімізує викривлення вибірки внаслідок краєвих ефектів [Birch, Oom, Beecham, 2007].

У запропонованій моделі площа кожної з комірок дорівнює 1 км^2 (100 гектарів) і є співмірною з площею найбільших пам'яток Пороського регіону (наприклад, комплекс Шаргород в Рокитнянському р-ні). Для застосування цього способу аналізу в інших регіонах площа гексагону може бути збільшена або зменшена з огляду на максимальні площі пам'яток.

Побудова мережі гексагонів здійснена в середовищі вільної геоінформаційної системи QGIS (v.2.14.19 Essen) за допомогою плагіну MMQGIS. При його використанні потрібно пам'ятати, що параметр Y Spacing — це подвійний менший радіус гексагона. У формулах площі гексагона він, як правило, позначається літерою *r*. Вирахувати цей показник можна за оберненою формулою площі гексагона. Для зручності використано електронну таблицю в середовищі LibreOffice Calc 5.3. із застосуванням відповідної формули:

$$= \text{КОРЕНЬ}(A1/(2*\text{КОРЕНЬ}(3)))+\text{КОРЕНЬ}(A1/(2*\text{КОРЕНЬ}(3)))$$

або

$$= \text{SQRT}(A1/(2*\text{SQRT}(3)))+\text{SQRT}(A1/(2*\text{SQRT}(3))),$$

залежно від версії програми, що вноситься в колонку В таблиці. У колонку А вписуємо площу майбутнього гексагону в метрах квадратних. У результаті отримуємо параметр Y Spacing в метрах та вносимо його у відповідне вікно плагіну.

Історія польового дослідження археологічних пам'яток Богуславського Поросья. Джерелами для інформації про археологію Богуславщини стали матеріали Наукового архіву ІА НАН України (32 справи), публікації (30 публікацій), дані охоронної документації (реєстр пам'яток археології та три паспорти). Після опрацювання цього масиву першоджерел нами була реконструйована історія археологічного вивчення Богуславського р-ну.

Перші відомості про археологічні пам'ятки регіону, а саме опис валу біля села Тептіївка, знаходимо в рукописній праці 1847 р. київського цивільного губернатора Івана Фундуклей [Фундуклей, 1847, с. 129—130]. Наступного року, І. І. Фундуклей видав друком одну з перших на теренах Росії археологічних розвідок «Обозрение могилъ, валовъ и городищъ Киевской губерніи...», в якій використав матеріали, отримані від письменника, історика й колекціонера старожитностей, чигиринського поміщика Міхала Грабовського [Фундуклей, 1848, с. 23].

За два роки М. А. Грабовський публікує оригінальну власну працю «Україна dawna i teraźniejsza» («Україна давня і сучасна»). Ця робота стала першою спробою систематизувати у вигляді каталогу археологічні пам'ятки Київщини. В ній наявна інформація про три пам'ятки з території сучасного Богуславського р-ну — вал біля с. Тептіївка та два городища (біля хутора Половецького та в с. Саварка). Окрім опису пам'яток наводяться етимологічні легенди та перекази, пов'язані з навколишньою місцевістю [Grabowski, 1850]. В дещо зміненому вигляді ця інформація переказана у праці Л. І. Похилевича 1864 р. [Сказания, 1864, с. 569, 522—523, 561].

Наступним значним реєстром пам'яток цієї території стала археологічна карта Київської губернії професора В. Б. Антоновича, опублікована в 1895 р. [Антонович, 1895]. В ній міститься 37 окремих позицій про археологію сіл, що входять до складу сучасного Богуславського р-ну. З них 5 випадкових знахідок речей, 2 скарби. З 30 нерухомих пам'яток археології 14 описані як городища, 8 як групи курганів, 5 окремих курганів (разом 45 насипів), 3 майдани. У результаті аналізу цієї вибірки з'ясовано, що з описаних городищ одне знаходиться поза межами сучасного Богуславського р-ну (городище поблизу с. Миколаївка Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.), одне городище описане двічі як різні об'єкти (городище біля хутора Половецького), ще одне городище за даними пізніших досліджень є валом. Таким чином, в каталозі 1895 р. на сучасної території Богуславського р-ну зафіксовано 48 курганных насипів, 12 городищ, один вал. Цей перелік, по суті, підсумував знання про археологію з території Богуславського р-ну на кінець XIX ст.

Основними рисами цих відомостей є їх отримання від інформаторів на місцях у вигляді довільного, часто неповного, опису. Як правило, автори каталогів не мали змоги дослідити пам'ятки особисто.

Першими науковими польовими роботами на території району стали розкопки курганів В. В. Хвойкою біля с. Киданівка. Ймовірно, розкопувались насипи в ур. Собаче на північний захід від села [Борисов, 2010, с. 14—15]. На жаль, жодної документації з цих робіт нам не вдалося відшукати. З матеріалів наявні два кубки та черпак ранньоскіфського часу в зібранні Національного музею історії України (шифри речей: Б 1686, Б 40117, Б 1686) [Ковпаненко, 1981, с. 31—32, рис. 24, фіг. 1—3]. В 1901 р. до Імператорської археологічної комісії селянин Зайченко надіслав 15 бронзових наконечників стріл та намисто з розкопаного селянами кургану поблизу с. Медвин [Отчёт ИАК, 1903, с. 127]. В 1923 р. біля того ж таки села в ур. Гірчаків Ліс місцевими вчителями І. В. Дубініною та Б. П. Марушевським проведено розкопки кількох курганів. Короткий звіт про ці роботи

зберігся в складі особистого фонду Д. М. Щербаківського в Науковому архіві ІА НАН України [Дубініна, Марушевський, 1923].

Перші цілеспрямовані археологічні розвідки на території району пов'язані з роботою Білоцерківської групи Південної експедиції Київської Облнауки 1933 р. під керівництвом М. Я. Рудинського [Рудинський, 1933]. Експедиційний маршрут пролягав вздовж річки Рось від с. Дибинці до х. Половецького.

Систематичне дослідження археологічних пам'яток Богуславського р-ну розпочинається в 1950-х рр. У 1954 р. під керівництвом В. Й. Довженка була проведена розвідка вздовж р. Рось, в результаті якої відкрито шість нових пам'яток археології та обстежено вже відомі об'єкти [Довженко, 1954]. Узбережжя Росі обстежувались також експедиціями АН СРСР під керівництвом Е. О. Симоновича [Сымонович, 1959/7а] та В. Г. Петренка [Петренко, 1963/55]. В 1956 р. Давньоруська експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. Й. Довженка та М. П. Кучери здійснила розкопки на городищі та посаді біля хутору Половецького [Довженко, Кучера, 1956/12в]. З кінця 1960-х рр. в околицях с. Медвин проводив розвідки Б. М. Левченко, директор сільського будинку культури. Після здобуття історичної освіти у 1975 р. дослідник працював співробітником відділу новобудовних експедицій ІА АН УРСР до 1982 р. За його участі й керівництва протягом 1980-х рр. проводились розкопки курганів в ур. Гірчаків Ліс. Під керівництвом Б. М. Левченка експедиція музею історії Богуславщини здійснила фіксацію курганних пам'яток на території всього району. Розкопками курганних могильників в ур. Гірчаків Ліс біля с. Медвин та в ур. Бурти біля с. Іванівка керувала Г. Т. Ковпаненко [Ковпаненко, 1983]. В 1990 р. курган Вакулина могила розкопано експедицією під керівництвом В. І. Ключка [Ключко, Ключко, 1990; Ключко, Скорый, 1991].

Дослідження городищ на території району провели В. Й. Довженко та О. М. Приходнюк [Довженко, Приходнюк, 1972/21а; 1973/21а] та М. П. Кучера. Останній зафіксував та дослідив Змієві вали на території району [Кучера, 1980/34; 1981/16]. Було вперше детально картовано та датовано ці археологічні об'єкти. Важливі результати для розуміння середньовічних пам'яток регіону дали роботи експедиції О. П. Моці та Л. І. Іванченко по дослідженню території міста Богуслав [Іванченко, Моця, 1982/33б; Іванченко, 1999]. Завдяки здійсненим шурфуванням було локалізовано місце розташування давньоруського населеного пункту — літописного Богуслава.

З початком 2000-х рр. розпочинається принципово новий етап дослідження археологічних пам'яток Богуславщини. Зусиллями А. А. Сорокуна [Сорокун, 2011; 2012; 2013] та А. В. Борисова [Борисов, 2010/7] здійснюються систе-

матичні обстеження мікрорегіонів річок Фоса (біля сс. Синиця та Дибинці) і Нехворощ та Вільховчик (сс. Іванівка, Москаленки, Вільховець). Ці роботи дозволили зафіксувати 77 нових пам'яток археології. Розвідки в долинах річок Нехворощ та Вільховчик були спрямовані на максимально детальне обстеження території та пошук археологічних пам'яток всіх культурно-хронологічних періодів. Ці роботи поклали початок суцільному систематичному обстеженню окремих частин району. Завдяки ним маємо можливість зробити певні висновки щодо археологічного потенціалу цієї території.

Аналіз історії археологічного вивчення Богуславщини дозволяє виділити кілька тенденцій. В середині ХІХ ст. з'являються перші праці, що фіксують найбільш помітні нерухомі пам'ятки: кургани, вали, городища, а також окремі предмети старовини, зокрема, скарби. Частина археологічних предметів знайдена в процесі стихійних руйнувань та пограбувань курганів місцевими жителями. Першими розкопками з науковою метою в межах Богуславського р-ну були дослідження В. В. Хвойки біля с. Киданівка. Значні за розмірами курганні групи в ур. Гірчаків Ліс біля с. Медвин приваблювали дослідників протягом більш ніж ста рр., від розриту курганів місцевими вчителями 1923 р. до кількарічних наукових розкопок Б. М. Левченка та Г. Т. Ковпаненко в 1970—1980-х рр. Ключовими для розуміння давньоруських пам'яток стали роботи В. Й. Довженка на городищі біля х. Половецького, дослідження Змієвих валів М. П. Кучерою та дослідження Л. І. Іванченко та О. П. Моці в м. Богуслав. Експедиція 1982 р. в Богуславі мала чітке науково-обґрунтоване завдання — вивчення території окремого історичного населеного пункту. Шурфування дозволили контурно з'ясувати історичну топографію та площу літописного міста та його наступника — Богуслава.

Динаміка першої фіксації не курганних археологічних пам'яток по роках в межах Богус-

Таблиця 1. Розподіл поселенських археологічних пам'яток з роками їх першої фіксації

Рік робіт	Кількість вперше задокументованих пам'яток	Рік робіт	Кількість вперше задокументованих пам'яток
1847	1	1977	14
1848	4	1982	2
1895	9	1985	4
1946	1	2003	5
1954	6	2005	10
1956	2	2012	43
1959	2	2013	15
1963	14	2014	11
1972	2	2015	12
1973	19	2016	1

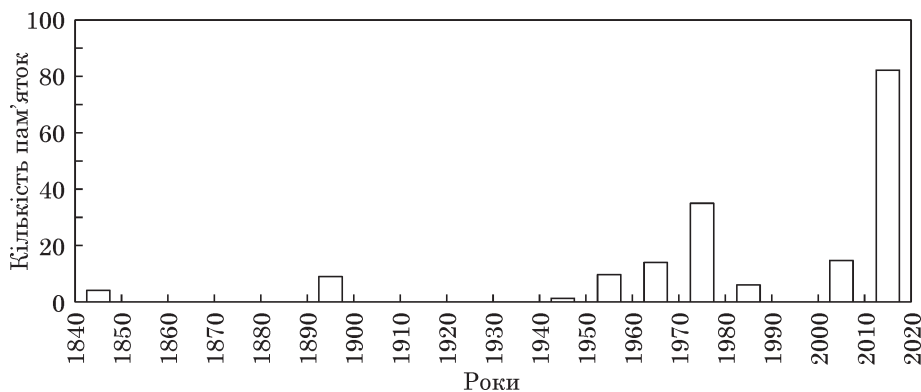

Рис. 2. Розподіл перше задокументованих пам'яток на території Богуславського р-ну по десятиліттях

Таблиця 2. Розподіл кількості нововиявлених археологічних пам'яток за дослідниками

Кількість	Дослідники
51	Борисов А. В.
45	Сорокун А. А.
26	Довженко В. Й., Приходнюк О. М., Лінка Н. В.
18	Левченко Б. М.
14	Петренко В. Г.
9	Антонович В. Б.
4	Грабовський М. А.
2	Іванченко Л. І, Моця О. П.
2	Симонович Е. А.
2	Кучера М. П.
1	Третьяков П. Н.
1	Фундуклей І.
1	Приходнюк О. М.
1	Гоголя П. Б.

лавського р-ну дана в табл. 1. Як бачимо, на початок ХХ ст. на території сучасного Богуславського р-ну було відомо 14 поселенських пам'яток археології, з 1946 по 1985 рр. зафіксовано ще 66, а з 2003 р. — виявлено й обстежено ще 97 нових пам'яток. Як бачимо з розподілу вперше задокументованих пам'яток по десятиліттях (рис. 2), у первинній фіксації археологічних пам'яток є дві великі паузи — 1895—1954 рр. та 1985—2003 рр. В ці періоди роботи або взагалі не проводились, або об'єктом досліджень ставали вже відомі археологічні об'єкти. До цих цифр варто додати 2 об'єкти, що наявні в реєстрі археологічних пам'яток району, але хто і коли вперше їх зафіксував невідомо.

Список пам'яток (за винятком курганів) ми розподілили за авторами першої інформації та керівниками перших досліджень (табл. 2).

Найбільшу кількість вперше зафіксованих пам'яток дали маршрутні піші експедиції. Цілеспрямовані археологічні розвідки проводились, в основному, вздовж берегів та на прилеглий до річки Рось території. Лише зрідка дослідники обстежували окремі пам'ятки на менших притоках. Із 13 городищ позначе-

них на початок ХХ ст., на археологічній карті В. Б. Антоновича в подальшому повторно обстежені лише чотири. Переважна більшість пам'яток задокументована в 1950—1980-х рр. й потребує повторного обстеження для уточнення їх локалізації та повного опису.

Переважає більшість археологічних об'єктів, відомих на території району, вперше зафіксована та задокументована багаторічними роботами А. А. Сорокуна¹, Б. М. Левченка², А. В. Борисова, які працювали кожен в своєму мікрореєоні. Особливістю цих робіт була їх мульти-сезонність, багаторічність. Пошук пам'яток здійснювався «виходжуванням» території за допомогою маршрутних розвідок. Ретельна фіксація підйомного матеріалу дозволила з'ясувати чіткі просторові та культурно-хронологічні межі окремих пам'яток. Важливим завданням робіт був не лише пошук окремих археологічних пам'яток чи артефактів, а й максимально детальне обстеження території. Відповідно, обстежувались не лише найбільш придатні для заселення місця, а й глибинні балки, вододіли. Варто зазначити що всі 296 курганні насипи, які відомі в межах району детально задокументовані в 1985 р. Б. М. Левченком. Зібрана таким чином інформація дозволяє досить детально охарактеризувати археологічні пам'ятки в межах Богуславського р-ну.

Археологічна карта Богуславщини згідно з зібраними матеріалами містить 296 курганних насипів, які групуються в 8 курганних могильників, що включають від 4 до 68 насипів (разом 130 курганів), та 29 курганних груп розміром від 2 до 13 насипів; 1 ґрунтовий могильник; 4 вали; 174 поселенські пам'ятки (21 місце знаходження)³, 39 поселень, 7 городищ, 5 селищ прилеглих до городищ). 66 поселенських

1. Висловлюємо вдячність А. А. Сорокуну за люб'язно надані вичерпні матеріали по розвідкам проведеним в 2012—2013 рр.
2. Висловлюємо щирю вдячність Н. Б. Левченко за люб'язно надані матеріали Б. М. Левченка з сімейного архіву та всіляке сприяння в роботі над ними.
3. Під місцем знаходження в статті мається на увазі збір невеликої кількості підйомного матеріалу на обмеженій площі. Як правило ці матеріали не мають чіткого культурно-хронологічного визначення.

пам'яток містять матеріали кількох культурно-хронологічних періодів. Загалом розподіл відповідно до цих періодів подано у табл. 3.

Як бачимо, найбільше поселенських пам'яток датовано раннім залізним віком. Імовірно, це свідчить про інтенсивне заселення регіону в даний період. З іншого боку, більш об'єктивним параметром для характеристики археологічної карти є розмір пам'яток та їх концентрація на певній ділянці. Не всі пам'ятки мають точні конфігурації меж і можуть бути представлені у вигляді полігональних об'єктів. Значна частина археологічних об'єктів може бути картована лише у вигляді точок на карті. Для 130 поселенських пам'яток маємо інформацію про конфігурації плями культурного шару, для 28 ми маємо лише відомості про площу. Таким чином, з всього масиву поселенських пам'яток 158, для яких відома площа культурного шару, займають 948,494 га. Площа поселенських пам'яток рахувалась комбіновано. Якщо є полігональні площі то рахувалось за допомогою інструментарію QGIS. Якщо немає таких площ, то розміри обраховувались через перемноження ширини на довжину поселення. Щодо останнього методу існує обґрунтована дискусія про правомірність таких обрахунків [Дяченко, 2015]. Безпосередньо під курганными насипами без врахування навколокурганного простору знаходиться 21,338 га. Тобто, разом археологічні пам'ятки Богуславського р-ну займають 969,832 га. Таким чином, відомі археологічні об'єкти займають лише 1,0896992 % від території району (89000 га).

Розподіл археологічних пам'яток на території району. Зважаючи на те, що часто картування археологічних пам'яток проводилось у вигляді точок, важливо порівняти результати статистики з застосуванням полігональної та точкової карти. З цією метою нами було вирішено здійснити два варіанти зональної статистики.

Для першого варіанту статистика здійснювалась з векторним полігональним шаром, в якому були представлені пам'ятки, для яких відомі чіткі межі та конфігурації площі поширення культурного шару. Для цього засобами QGIS перетворюємо векторний полігональний шар на растр (через меню закладки Processing на панелі інструментів відкриваємо вікно Processing Toolbox далі Processing Toolbox — GDAL/OGR — GDAL Conversion — Rasterize (vector to raster)). Потім застосовуємо ZonalStatistics Plugin. Використовуємо шар гексагональних комірок та щойно створений растр некурганних пам'яток. В отриманому файлі маємо статистику кількості пікселів в кожній комірці гексагональної мережі. Для візуалізації створюємо окрему колонку «rate» куди вписуємо формулу «_mean * 100» таким чином отримуючи відсоток заповненості комірки площею культурного шару археологічних пам'яток (рис. 3).

Таблиця 3. Розподіл поселенських археологічних пам'яток за культурно-хронологічними періодами

Кількість пам'яток	Культурно-хронологічне визначення
83	ранній залізний вік
43	черняхівська культура
32	давньоруський час
25	енеоліт та трипільська культура
24	доба бронзи
20	XVI—XVIII ст.
18	ранньослов'янський час, V—IX ст.
5	неоліт
2	XVI—XVIII ст.
2	зарубинецька культура
1	мезоліт
1	палеоліт, знахідка 1 предмета

Для проведення другого варіанту статистики з полігонального шару пам'яток виділено центроїди (центральні точки) кожного полігону-площі пам'ятки. Потім підраховано кількість точок що потрапили в межі кожної з комірок гексагональної мережі (рис. 4).

У результаті виявилось, що при аналізі з використанням полігонального шару даними заповнено 112 гексагональних комірок, а з шаром центроїдів на 38 комірки менше. Таким чином, при наявності інформації про конфігурації площі археологічних пам'яток перевага все ж має бути надана зональній статистиці з використанням полігонального шару. В цьому випадку ми наочно можемо оцінити величину пам'яток їх поширення і загалом потужність археологічного ресурсу на кожній з ділянок території. Проте, цілком зрозуміло, що для аналізу всіх відомих археологічних об'єктів необхідно застосовувати статистику з використанням точкового шару. Таким чином, будуть проаналізовані всі пам'ятки і це дасть повнішу картину розміщення археологічних об'єктів в просторі та кількість зайнятої ними території.

Представлені картосхеми все ж не відображають реальну кількість земель на яких знаходяться пам'ятки археології. Для оцінки археологічного потенціалу Богуславщини потрібно врахувати площу потенційно існуючих, ще невідкритих пам'яток. Першим кроком до цього є оцінка насиченості території археологічними пам'ятками. Для цього необхідно визначити зони найбільшої насиченості пам'ятками в середині району та найбільш детально досліджені ділянки.

В нашому випадку йдеться, перш за все, про долини р. Фоса та долини рр. Нехворощ і Вільшанки. Як зазначалось вище, особливістю здійснених тут пошукових робіт є те, що розвідки проводились протягом кількох сезонів з метою виявити всі наявні пам'ятки археології й охопили значні площі. Подібне детальне археоло-

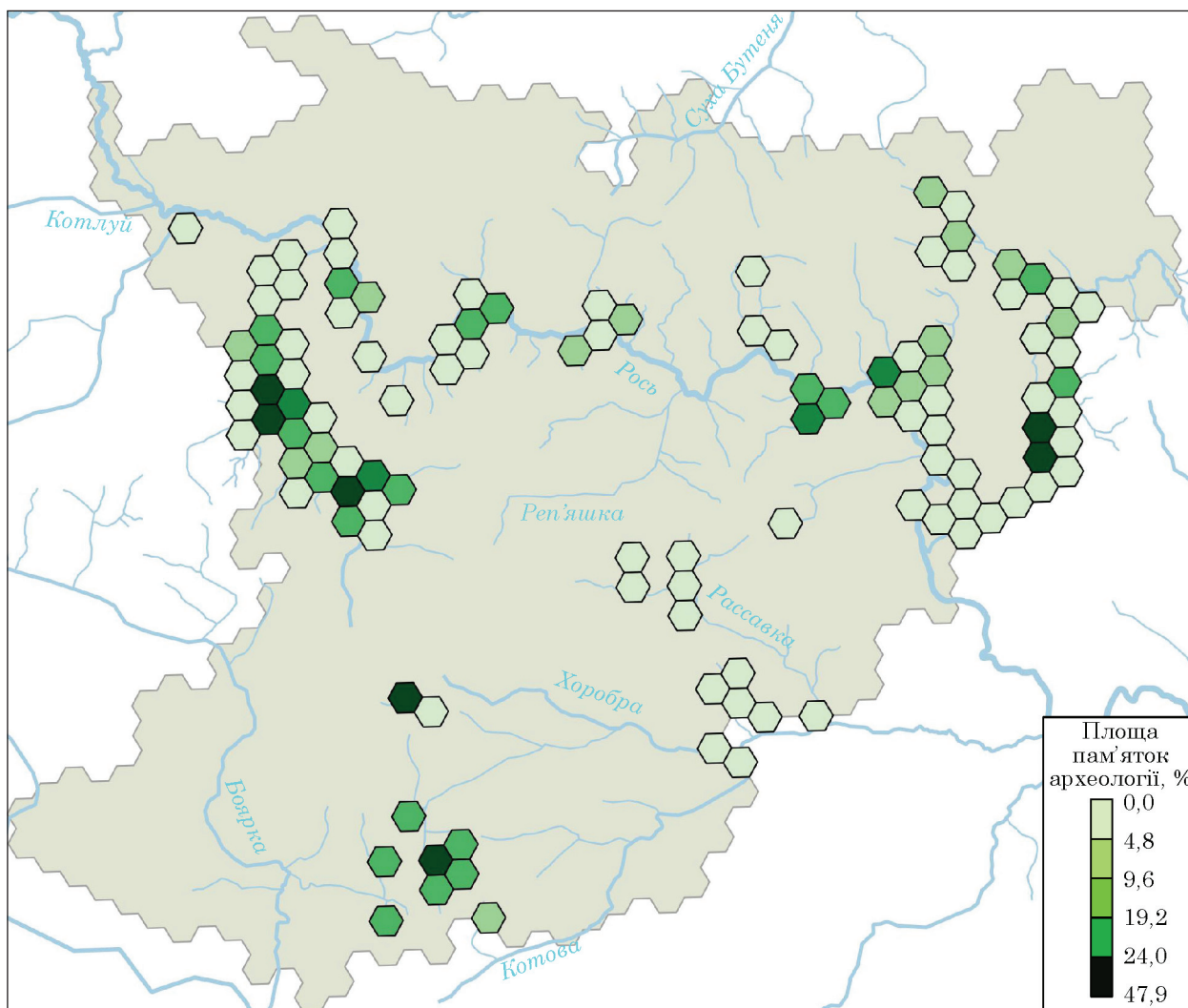

Рис. 3. Концентрація археологічних пам'яток (в залежності від % площі зайнятій археологічними пам'ятками в межах кожної комірки)

гічне обстеження здійснено і Б. М. Левченком навколо с. Медвин. Проте, роботи А. А. Сорокуна та А. В. Борисова більш показові для аналізу та оцінки археологічного потенціалу території. Процес здійснення цих робіт детально документований. Вони охопили території, що відзначаються різними топографічними та ландшафтними умовами (як прибережні так і вододільні). Обстеженість цих регіонів наближена до суцільного обстеження. Звичайно, вона поступається за детальністю суцільному поквadratному обстеженню території здійсненому в околицях с. Паволоч [Бітковський, 1995; Бітковська, 1995] та мультисезонному, багаторічному обстеженню територій в рамках Овруцького проекту [Томашевський, Павленко, 2008].

Перед початком аналізу важливо виокремити межі регіонів деталізованого обстеження. Для цього використано попередньо створену гексагональну решітку з розміром комірки 1 км². Серед комірок виділимо ті, що групуються навколо відкритих пам'яток та відомих маршрутів розвідок. Таким чином, ми отрима-

ли дві агломерації комірок, які і є умовними мікрорегіонами: р. Фоси та р. Нехворощ площею 56 та 71 км² відповідно (рис. 1). Обидва мікрорегіони обстежувались дослідниками пішими розвідками, що починались з одного населеного пункту. Схожі цифри обстеженої площі вказують, що це середні показники, які технічно можливо обстежити пішими маршрутами базуючись в одному пункті.

Мікрорегіон, обстежений А. А. Сорокуном, розташований на заході району, біля сс. Синиця, Бородані і, переважно, знаходиться в басейні р. Фоса (права притока р. Рось). До початку досліджень А. А. Сорокуна на цій території було відомо 10 поселенських археологічних пам'яток. Дослідник задокументував ще 31. Таким чином, кількість пам'яток на одиницю площі збільшилась з 0,178 пам'ятки на 1 км² до 0,732 пам'ятки на 1 км².

Другий мікрорегіон розташований на сході району в долині рр. Нехворощ та Вільховчик біля сс. Іванівка, Москаленки, Вільховець, Семигори. До початку систематичних досліджень

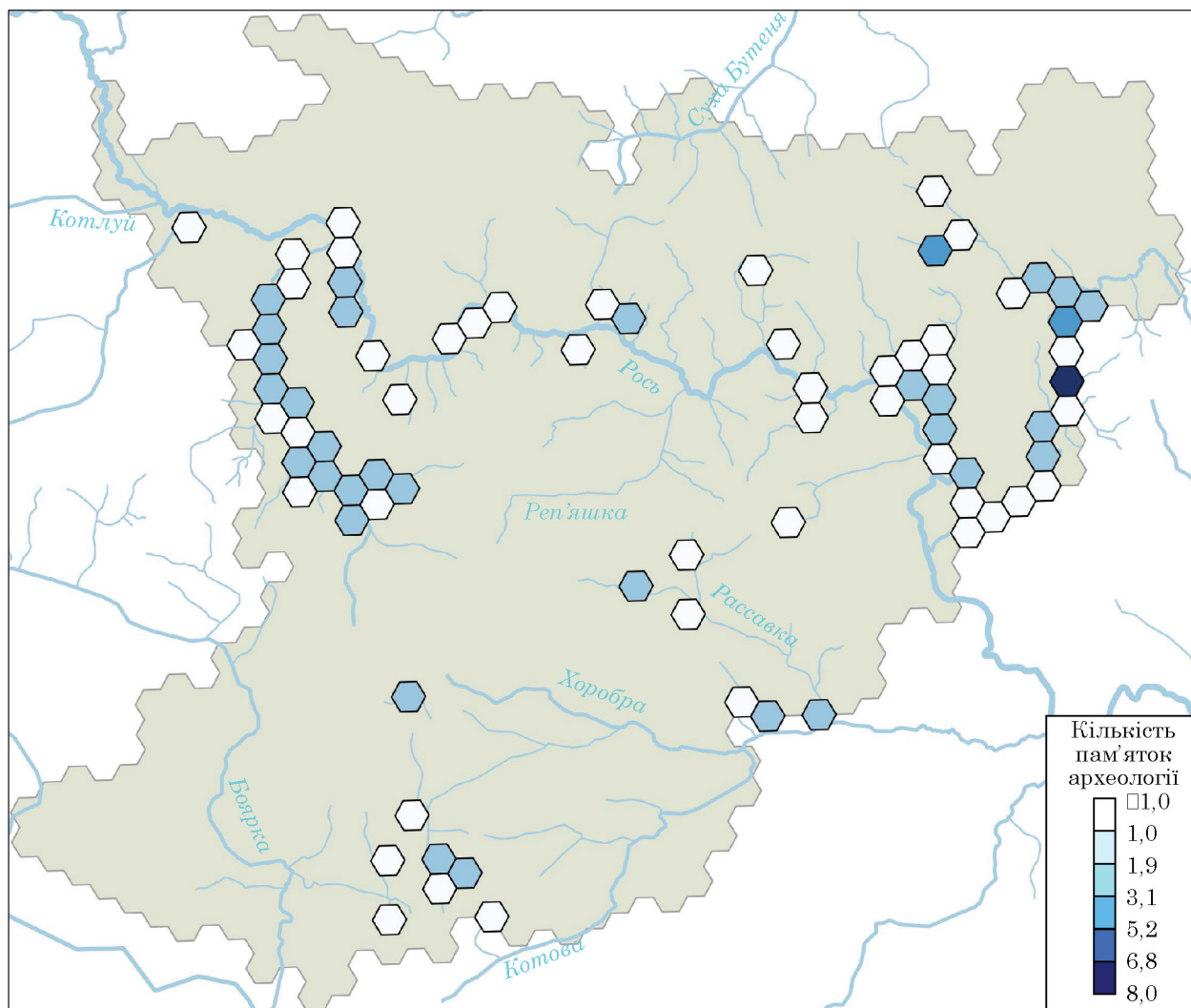

Рис. 4. Концентрація археологічних пам'яток (за кількістю центроїдів площ пам'яток в межах кожної комірки)

на цій території було відомо 13 пам'яток. На сьогодні задокументовано ще 40 археологічних пам'яток. Таким чином, кількість пам'яток на одиницю площі збільшилась з 0,183 на 1 км² до 0,746 пам'яток на 1 км².

Як бачимо, детальні розвідкові роботи збільшили кількість пам'яток в 4—5 разів. Пам'ятаючи про різницю між кількістю некурганних пам'яток та площею, яку вони займають, ми здійснили зональну статистику в кожній з детально обстежених ділянок. В басейні р. Фоса не курганні археологічні пам'ятки займають 5,72 % (3,205222 км²) від площі дослідженої ділянки, в басейні рр. Нехворощі-Вільховчика цей показник дорівнює 2,93 % (2,083562 км²). Виходячи з цих цифр та припускаючи рівномірне розташування пам'яток археології в Богуславському р-ні, а також спираючись на усереднені дані по двох детально обстежених регіонах, можемо вирахувати потенційну кількість пам'яток. Отже, площа двох ділянок складає 127 км² з 94 некурганними пам'ятками, що займають 5,29 км² (4,16 %). Отже, на 890 км²

Богуславщини потенційно може міститися 659 поселенські археологічні пам'ятки, що займатимуть 37,024 км². Таким чином 178 некурганних пам'яток задокументованих сьогодні складають лише 27 % від потенційно наявних.

* * *

Археологічні пам'ятки Богуславщини досліджуються протягом 170 рр. зусиллями більш як 20 дослідників. В результаті, задокументовано 175 археологічних пам'яток. З них 296 курганних насипів, які групуються в 8 курганних могильників, що включають від 4 до 68 насипів (разом 130 курганів), та 29 курганних груп розміром від 2 до 13 насипів; 1 ґрунтовий могильник; 4 вали; 174 поселенські пам'ятки (21 місце знаходження, 39 поселень, 7 городищ, 5 селищ прилеглих до городищ).

Особливо детально досліджені басейни рр. Фоса та Нехворощ—Вільховчик. Ці дослідження здійснювались з метою максимально детального дослідження території. У результаті кіль-

кість пам'яток зростає в 4 рази. Зважаючи на ці цифри можемо припустити, що 174 поселенські пам'ятки відомі на сьогодні, в межах району, це лише 27 % від потенційно існуючих.

Під час підготовки дослідження нами було виділено кілька послідовних дослідницьких етапів.

1. Збір всієї доступної інформації про археологічні пам'ятки мікрорегіону.

2. Верифікація інформації та створення єдиного переліку археологічних пам'яток.

3. Картографування археологічних пам'яток.

4. Дослідження процесу польового археологічного вивчення та створення карт дослідженості мікрорегіону.

5. Уточнення та перевірка інформації про відома археологічні об'єкти шляхом їх повторного обстеження.

6. Вибір кількох «типових» для мікрорегіону ділянок та їх максимально детальне обстеження.

7. Сукупна геостатистика археологічних пам'яток в мікрорегіоні та окремо для вибраних детально обстежених ділянок.

8. Порівняння результатів статистичного аналізу. Виділення найбільш придатних для виявлення археологічних пам'яток територій. Оцінка археологічного потенціалу мікрорегіону з огляду на отримані результати на базових детально обстежених ділянках.

Чітке виконання дослідницьких операцій на кожному з цих етапів дозволить отримати оцінку археологічного потенціалу мікрорегіону. Для оцінки значення та типовості результатів отриманих на прикладі Богуславщини маємо здійснити подібні операції для інших мікрорегіонів. Це дозволить порівняти ситуацію з дослідженістю територій та їх археологічним потенціалом в межах окремих регіонів. Що в свою чергу дозволить наблизитись до оцінки повноти археологічної карти та врахувати додаткові параметри, що впливають на оцінку археологічного потенціалу регіону, зокрема кількість археологічних пам'яток давньоруського часу.

Антонович В. Б. Археологическая карта Киевской губернии (приложение к XV т. «Древности»). — М.: Изд. Имп. Московского Археологического Общества, 1895. — 139 с.

Бітковська Т. Л. Досвід апробації нової пам'яткоохоронної методики на території Попільнянського району Житомирської області щодо збереження історико-культурної спадщини України // Матеріали та тези наукової конференції до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею (11—13 жовтня 1995 р., Житомир). — Житомир, 1995. — С. 133—142.

Бітковський О. В. Концепція системи суцільного пам'яткоохоронного пізнання за методом історико-культурної зйомки (до проблеми розкриття і захисту нерухокої історико-археологічної спадщини України) // Матеріали та тези наукової конференції до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею (11—13 жовтня 1995 р., Житомир). — Житомир, 1995. — С. 131—133.

Борисов А. В. Давньоруське Поросся. Історія досліджень та історіографія : Кваліф. роб. ... магістр / Києво-Могилянська академія. — К., 2008. — 114 с.

Борисов А. В. Давньоруське Поросся: перші результати, новітні підходи і перспективи дослідження // Проблеми давньоруської та середньовічної археології. — К., 2010. — С. 73—79 (АДІУ. — Вип. 1).

Борисов А. В. Звіт про археологічні розвідки, проведені на території Поросся в 2010 році / НА ІА НАН України, ф. 64 (ф. експедицій), 2010/7, 23 с.

Борисов А. В. Проект дослідження давньоруського Поросся. [офіційний] <http://www.iananu.org.ua>. Режим доступу: <<http://www.iananu.org.ua/struktura-ia/naukovi-viddili/viddil-davnoruskoji-ta-serednovichnoji-arkheologii/doslidnitski-programi/proekt-doslidzhennya-davnoruskogo-porossya>> [Дата звернення 1 грудня. 2017].

Довженок В. Й. Дневник начальника Каневской группы Средне-Днепровской экспедиции 1954 г. / НА ІА НАН України, ф. 55 (В. Й. Довженок), спр. 6/н (в процесі НТО), 94 арк.

Довженок В. Й., Кучера М. П. Отчёт о работе древнерусской экспедиции в 1956 г. на Роси / НА ІА НАН України, ф. 64, 1956/12в, 56 с.

Довженок В. Й., Приходнюк О. М. Звіт про роботу сахнівського загону середньодніпровської експедиції в 1972 році / НА ІА НАН України, ф. 64, 1972/21а, 27 с.

Довженок В. Й., Приходнюк О. М. Звіт про роботу сахнівського загону середньодніпровської експедиції в 1973 році / НА ІА НАН України, ф. 64, 1973/21а, 27 с.

Дубініна І. В., Марушевський Б. П. Розкопки скіфських курганів біля с. Медвин 1923 р. / НА ІА НАН України, ф. 9 (Д. М. Щербаківський), спр. 3, 2 арк.

Дяченко О. В. Яку геометрію ми обираємо? (до проблеми оцінки розмірів кукутень-трипільських поселень) // Археологія і простір. — К., 2015. — С. 7—13 (АДІУ. — Вип. 17 (44)).

Іванченко Л. І., Моця А. П. Отчёт об исследовании летописного Богуславля в 1982 г. / НА ІА НАН України, ф. 64, 1982/33б, 7 с.

Іванченко Л. І. Охоронні роботи в літописному Богуславлі // Археологія. — 1999. — № 61. — С. 100—103.

Клейн Л. С. Формула Монтелиуса (шведский рационализм в археологии Мальмера). — Донецк, 2010. — 258 с.

Клочко В. И., Клочко Л. С. Отчёт о работе Богуславской экспедиции в 1990 г. (раскопки кургана Вакулина Могила) / НА ІА НАН України, ф. 64, 1990/48, 6 с.

Клочко В. И., Скорый С. А. Курган Вакулина Могила // Проблемы археологии Северного Причерноморья. Материалы юбилейной конференции, посвящённой 100-летию основания Херсонского музея древностей. — Херсон, 1991. — С. 99—110.

Ковпаненко Г. Т. Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось. — К.: Наук. думка, 1981. — 158 с.

Ковпаненко Г. Т., Скорый С. А., Бессонова С. С., Белозор В. П., Шульженко М. А. Отчёт о работе Лесостепной Правобережной экспедиции в 1983 г. / НА ІА НАН України, ф. 64, 1983/7, 55 с.

Кучера М. П. Отчёт о работе экспедиции Змиевы валы в 1980 г. / НА ІА НАН України, ф. 64, 1980/34, 45 с.

Кучера М. П. Отчёт о работе экспедиции по исследованию Змиевых валов Среднего Поднепровья в 1981 г. / НА ІА НАН України, ф. 64, 1981/16, 52 с.

Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновеця; Відп. ред. О. В. Мишанич. — К.: Дніпро, 1989. — XVI + 591 с.

Отчёт ИАК за 1901 год. — Санкт-Петербург, 1903. — 198 с.

Петренко В. Г. Отчёт о работах Поросского отряда / НА ІА НАН України, ф. 64, 1963/55, 32 с.

Сказания о населённых местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собрал Л. И. Похилевич. — К.: Тип. Киевопечерской Лавры, 1864. — V + 763 с.

Рудинський М. Коротке звітлення за працю Білоцерківської групи південної експедиції Київської Облнауки. 13/VIII—13/IX — 1933 року / НА ІА НАН України, ф. 30 (М. Я. Рудинський), спр. 57, 59 арк.

Сорокун А. А. Нові мезо-неолітичні пам'ятки Південної Київщини // IX Краєзнавчі читання ім. о. Петра Лебединцева (22 грудня 2011 р., Біла Церква). — Біла Церква, 2011. — С. 5—12.

Сорокун А. А. Звіт про археологічні розвідки в Богуславському районі в 2012 р. / НА ІА НАН України, ф. 64, 2012/ б/н (в процесі НТО), 133 с.

Сорокун А. А. Звіт про археологічні розвідки в Богуславському районі в 2013 р. / НА ІА НАН України, ф. 64, 2013/ б/н (в процесі НТО), 121 с.

Сымонович Э. А. Отчёт о работах Средне-Днепровской Экспедиции Института Археологии АН СССР в 1959 г. / НА ІА НАН України, ф. 64, 1959/7а, 62 с.

Томашевский А. П., Павленко С. В. Методика и практика изучения поселений средневековой Овручской волости в Овручском проекте // Поселение как исторический источник: (теоретические и методические подходы к изучению поселений в современной археологии). Тез. докл. междунар. науч. конф. / Отв. ред. В. И. Гуляев. — М.: ИА РАН, 2008. — С. 56—57.

Фундуклей И. Обзорение Киева и Киевской губернии в отношении к древностям. — К., 1847. — 290 с.
Фундуклей И. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии. — К.: Типография Феофила Гликсберга, 1848. — 145 с.

Birch C. P. D., Oom S. P., Beecham J. A. Rectangular and hexagonal grids used for observation, experiment and simulation in ecology // *Ecological Modelling*. — 2007. — 206 (3—4). — P. 347—359.

Grabowski M. Ukraina dawna i teraźniejsza: T. I. O zabytkach najgłębszej starożytności. — Kyiv: Nakł. T. Glücksberga, 1850. — 172 с.

Jamka R. Osadnictwo kultury łużyckiej epoki halsztackiej na Śląsku, w świetle metody izarytmicznej // *Swiatowit*. — 1949. — 20. — P. 319—326.

Malmer M. P. Jungneolithische Studien // *Acta Archaeologica Lundensia, Series in Octavo*. — Bonn: R. Habelt, 1962. — 332 с.

А. В. Борисов

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННЫЙ ЭТАП АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ БОГУСЛАВСКОГО ПОРОСЬЯ И ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛЬНОЙ ЧИСЛЕННОСТИ ПАМЯТНИКОВ АРХЕОЛОГИИ

В статье представлен обзор истории археологического исследования Богуславского Поросья. Проанализированы археологическая карта района и осуществлена её краткая характеристика. С помощью анализа результатов детального археологического обследования отдельных участков осуществлен подсчёт потенциального количества археологических памятников на территории Богуславского района. Применён гексагональный грид для создания картосхем распространения и густоты археологических памятников.

Ключевые слова: Поросье, Богуславский район, археологическая карта, археологические памятники, оценка потенциального количества памятников, гексагональная решетка.

A. V. Borysov

THE HISTORY AND THE MODERN STAGE OF THE ARCHAEOLOGICAL STUDY OF POROSSYA BOGUSLAV REGION AND ESTIMATION OF THE QUANTITY OF ARCHAEOLOGICAL POTENTIAL

A review of the history of the archaeological research of Porossya Boguslav region is presented. The archaeological map of the area is analyzed and its short description is carried out. By analyzing the results of a detailed archaeological survey of individual plots, the potential number of archaeological sites in the Boguslav district was calculated. The hexagonal grid is used to create mapping patterns for the distribution and density of archaeological sites.

Keywords: Porossya, Boguslav region, archaeological map, archaeological sites, quantity of monuments, hexagonal grid, use QGIS.

Одержано 20.08.2017